

ÜLIKOOI VIIMASEL SÕJATALVEL

Olen kuulnud tartlasi ütlemas: «Ah see oli siis... pärast sõda, 1944. a. lõpus... või 1945. a. alguses.» Kas ikka tõesti pärast sõda? Tõsi küll, sõjategevuse kõige emotsionaalsem tunnus — rinne — oli Tartust mõni aeg tagasi üle veerenud, kuid sõda ju käis veel. Lähim rinne oli endiselt Kuramaal ja neil päevil 40 aastat tagasi valmistus seal lahingusse minema Eesti laskurkorus. Nii et 1944/45. aasta talv ei olnud sugugi sõjajärgne, vaid sõjaaegne. Siit ka käesoleva tagasisivaate pealkiri.

19. novembri aktusega oli ülikool avalikkusele teatanud oma tegevuse taastamisest. Kuid mitte kõigis teaduskondades, veel vähem kursustel ei saadud kohe peale hakata. Võttis oma kuu-poolteist aega, enne kui ülikooli juht'ond võis kinnitada, et enamvähem kõik üliõpilased on kohale jõudnud ja suurtööd kogu ulatuses tööle pandud. 1944. a. detsembri keskel loetleti üliõpilaste nimekirjas küll 1455 nime, kuid ülikooli kaardibüroost oli antud toidukaarte vaid 826 üliõpilasele. Et mõned Tartus ametis olnud üliõpilased said kaardid töökoha kaudu, siis võiks tegelikult õppima asunute arvu hinnata 900-le, mitte rohkem. Nii et umbes 600 inimest ehk ligi 40% jäi tööst eemale. Osa neist jätkas 1945. a. aprillis loodud kaugõppeosakonnas. 1945. a. suvel oli nimekirjas veel vaid 981 üliõpilast, neist 817 statsionaarset. Mitmesugustel põhjustel oli aasta jooksul eksmatricleeritud 704 üliõpilast.

Vägagi ebaühtlane oli üliõpilaste jagunemine kursuste kaupa. Paljudel vanematel kursustel oli sedavõrd vähe kuulajaid, et nende tarvis ei hakatudki loenguid pidama, aitas konsultatsioonidest ja iseseisvast tööst kirjanusega. Seevastu 54,6% üliõpilastest õppis esimestel kursustel. Naisüliõpilasi oli 68%, mehi oli enamikus vaid õigus- ja põllumajandusteaduskonnas. Suurim oli arstiteaduskond 503 studeerijaga, järgnesid ajaloo-keeleteaduskond (198) ja põllumajandusteaduskond (163).

Õppetöö nõuetekohaseks käimapanekuks (nõuded olid nüüdsest samad mis teisteski Nõukogude Liidu kõrgkoolides) tuli väga lühikese ajaga teha äärmiselt laiahaardeline organiseerimistöö. Kogu selle töö lõpuleviimiseks kulus üle aasta, kuid oluline tehti ära 1944/45. aasta karmil talvel, esimese õppesemestri jooksul.

Semestrid ise jäid õige lühikesteks. Formaalselt kestis sügissemester 16 nädalat (19. XI — 10. III), tegelikult tunduvalt vähem, sest paljudel kursustel algas regulaarne töö alles aastavahetuse paiku. Märtsis anti 18 tööpäeva eksamite-arvestuste tegemiseks, millele järgnes ilma mingi vaheajata 12-nädalane kevadsemester. 23. VII lõpetati loengutega, 14. VII eksamitega, kusjuures kuni kolmas osa suvises sessiooniks ettenähtust oli ametlikult lubatud jätta täiendavale sessioonile septembrikuu teisel poolel.

Eksamitulemused ei olnud laita, küll aga eksamitele tulemine. Kevadtalvel ilmus kõigist eksamitele määratudtest õppejõu palge ette vaid 87,8%, südasuvel pisut enam — 71,1%. Ühelt poolt kohutas eksamite-arvestuste suur hulk. Nii nõuti ajaloo-keeleteaduskonna mõnedel kursustel kuni 12 eksami-arvestuse õiendamist. Üliõpilaskonnas oli laialt levinud arusaam, et akadeemilise hariduse omandamine, eksami tegemine või tege-matajätmine on igauhe eraasi, mistõttu jäeti rahumeeli eksamile ilmutama. Läks vaja aega, õppeplaanide korrigeerimist, seniste tõekspidamiste kummutamist ning dekaanide rangutski, et olukord hakkaks paranema.

Seniste akadeemiliste arusaamade ümberhindamist nõuti õppejõududeltki.

Seda eelkõige teadusliku töö plaanide koostamises, mis paljudele oli päris uudis. Rektor A. Koort kirjutas 1945. a. 3. jaanuaril «Postimehes»: «...selline uurimistööde planeerimisviis, millest osa võtavad ühiskondlikud organisatsioonid ja ülikooli teaduslikud töötajad eri aladelt, kus omavahel jaotatakse ülesanded ühtlase temaatika alusel, on meie ülikoolile uudne. Teadusliku töö traditsioonid oma valdavas enamikus on seni juhtinud ja soodustanud teistsugust rada. Need traditsioonid on põhjustanud asjaolu, et õppejõud on töötanud kitsaste erialaste probleemide kallal, täiesti isoleeritult naaber-teaduse esindajast ja ka tegelikult elust... Ja kui arvesse võtta neid mitmekesiseid majanduse ja kultuurielu alasid, milliste arengut Tartu Riiklik Ülikool oma uurimistöödega võib mõjustada, siis pole kahtlust, et ülikool kujuneb Nõukogude Eestis tähtsaks kultuuriliseks keskasutuseks, mis ei lase ka meie kodulinna, fašistide laastamistegevusest palju kannatanud Tartut, langeda tavalise provintsilinna tasemele.»

Sõjas mahapõlenud abihoone nava õppehoone õuel.

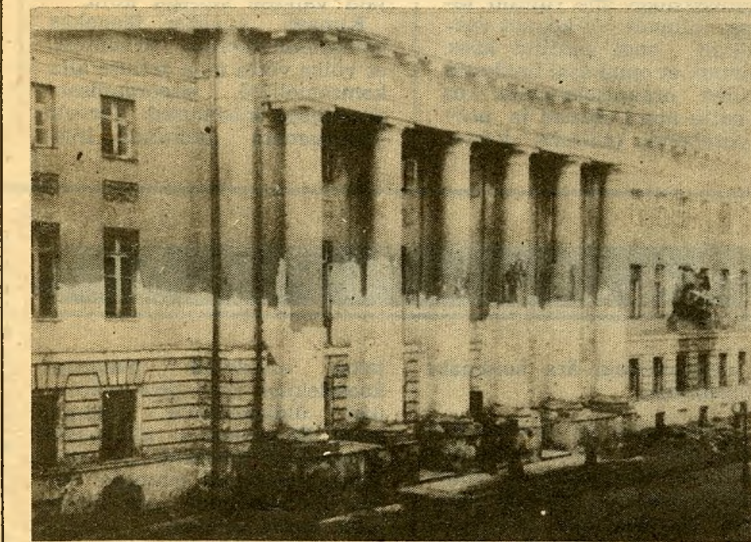
Plaani oli võetud 18 doktorija 33 kandidaativäitekirja lõpetamine 1945. aasta jooksul. Selline suur hulk oli tingitud asjaolust, et tol ajal ei kujutatud selgesti ette, mida nõutakse Kõrgemas Atestatsioonikomisjonis doktor- või kandidaativäitekirjalt. Suures osas oli tegemist varem valminud töödega, mis ei temaatikalt, siult ega laadilt tulnud nõukogulike dissertatsioonidena arvesse. 1945. aastal ei kaitsnud TRÜ töötajad ühtegi väitekirja.

Olukorras, kus Eesti NSVs ei olnud veel teaduslikku keskasutust, planeeriti TRÜle ka Teaduste Akadeemia funktsioone. Eesti NSV Teaduste Akadeemia loomisega algas sisuline töö 1946. aastast juba selle autoriteetse asutuse juhtimisel.

Ettevalmistusi tehti varem Tartu ülikooli juures tegutsenud teaduslike seltside töö taastamiseks. Vabariigi valitsus aktsepteeris nelja säärase seltsi tegevuse. Need olid Opetatud Eesti Selts, Eesti Loodusuurijate Selts, Akadeemiline Emakeele Selts ja Akadeemiline Põllumajanduse Selts.

varemed Aia (Vanemuise) tä-

Ei maksa unustada, et viimasel sõjatalvel olid õppejõudude peamised jõupingutused suunatud ülikooli taastamisele, õppetöö käimapanekule ja käigushoidmisele ning uute loengukursuste ettevalmistamisele, mistõttu teadus jäi paratamatult tagaplaanile. Siiski ei maksa vaadelda 1944/45. õppeaastat mingi tühikuna. Just sel ajal algas teadustöö metodoloogilistes ja organisatoorsest alustest see põhimõtteline murrang, mis on TRÜ viinud meie maa kõrgkoolide esirinda just teadustööga.

Peahoone valgendati juba 1944. aasta oktoobris.

Majandusasjadest oli kõige kiireloomulisem kütte hankimine. Sügiselval saadi osa kütet puumajade rusudest, mida nii ülikooli töömehed kui üliõpilased saagisid ja lõhkusid halgudeks. Kütteks läksid ka sõjategevuse läbi vigastada saanud puud Toomel või Raadi pargis. Nooremad meesõppejõud saadeti metsa, Reola

Röövlimeale kuivi puid maha võtma. Tööpäev läbi, võtsid tulevased professorid saad selga ja tulid nagu õiged metsamehed kunagi jalgsi Tartusse tagasi.

Põhiosa küttest vedasid kohale ümbruskonna valdade talumehed, kelle reejalased libisesid algul õige aeglaselt ja vastumeelselt peahoone õuele. Kuid pärast seda, kui majandusjuhataja A. Mitt hakkas ülikooli nimel voorimehi iga kahe puukoorma pealt «premeerima» teeklaasitäre piiritusega, läks puude vedu hoopis lususamalt. 1944/45. aasta talvel köeti — tõsi küll, õige kokkuhoidlikult — enamikku ülikooli õppehooneid. Kütmata seisis eelkõige peed keskküttega majad, mille küttesüsteemid vajasisid remonti. Üks selliseid oli ülikooli suurim õppehoone Aia (Vanemuise) t. 46. Siinsetes kateedrites (seda tehti teisteski majades) seadsid töötajad omal algatusel üles väikesi plekkahje, mille pikad suitsutorud juhiti ventilatsioonivärsse. Selline kütmine oli küll eeskirjadega rangelt keelatud, kuid külm sundis keelust üle astuma, ilma et sellest suuremaid pahandusi oleks tulnud.

Ühekordsed aknad pidasid halvasti sooja ja ei olnud imeks panna, kui loenguid peeti miinuskradidega ruumis. Üliõpilased konspekterisid — ühes käes labakinnas, teises sulepea. Teinekord käidi «külmadel loengutel» vahetustega: läbikülmunud kursusekaaslasti vahetasid välja esimese tunni kusagil soojemas ruumis oodanud.

Endiselt oli kitsas valgustus. Kuigi ülikool oli Tartu ettevõtete-asutuste hulgas eelisolukorras, jätkus lubatud elektrist vaid õige vaevaliseks valguseks. Ühiselamutes ja kodudes andsid õhtust silmavalgust petrooleumilambid ja küünlad, mida õppejõududele jagati rangelt nimekirjade alusel ja mille põletamisel tuli olla ülisäästlik.

Kõigi olmeraskuste kiuste oli üliõpilaste meeleolu optimistlik ja töötahe tugev. Osati hinnata noortele antud võimalust (meesüliõpilased ei kuulunud mobiliseerimisele Nõukogude armeesse) omandada veel jätkuva suure sõja oludes kõrgemat haridust. Noor õppejõud (1944/45) Johannes Tammeorg meenutab mikroskoopia praktikume: «Kui oli vaja mikroskooperaida või lõikeid teha, siis võtsid üliõpilased kindad käest. Kõik programmis ettenähtud tööd said tehtud. Ei meenu, et tol ajal oleks pidanud dekaanile teatama, et keegi üliõpilastest puudub praktikumist. Töötahe oli ras-

tat tagasi ei olnud ülikoolil ühtegi ühiselamuks ehitatud maja, internaatide sisustamiseks ei olnud mööblit, pehmet inventari ega muudki hädavajalikku. Sisseastumiseksamitele saabunud paigutati üliõpilasmaja kolmandale korrusele. Sealsed väikesed toad võtsid vastu kuni 30 inimest, mitte rohkem. Magada tuli põrandale laotatud õlgedel, kodunt kaasavõetud lina külje all ja tekk peal. Mida nädal edasi, seda kriitilisemaks olukord läks. Jõukama rahva lapsed, eelkõige need, kel oli toanurga eest pakkuda liha, võid ja küttepuid, leidsid linna pealt ikka mingi toanurga, kehve-matel noortel tuli loota üksnes ühiselamule.

Esimestel kuudel aeti läbi improviseeritud internaatidega. Nii oli kehakultuurlaste kasutada Veski (Burdenko) 13: vana korporatsioonihoonet kõrvale okupantide ehitatud kerge, barakk, mis oma ühe suure ja paljude väikeste tubadega sobis sõjaaegseks ühiselamuks: päris hästi. Kuid seoses Eesti laskurkorpuse tagavarapõlgu toomisega Tartusse 1945. a. kevadtalvel ja polgu orkestri paigutamiseiga baraki suurde-tuppa tekkisid slingi omad probleemid. Polgu orkestri mängisid ju sellised kenad poisid ja populaarsed pillimehed nagu R. Valgre, A. Haug jt., kelle lood ei jätnud külmaks samas elavate üliõpilaste südameid. Noorel dekaanil F. Kudul tuli õige sageli käia kohapeal olukorraga tutvumas, ilma et ta oleks aga midagi laiduväärset avastanud. Korpuse pillimehed mõistsid olukorra delikaatsust ja käitusid rõhutatud tagasihoidlikkusega. (Vähemalt dekaanile jäi selline mulje.)

Peagi hakkas saabuma esimesi demobiliseeritud, kellele tuli võimaldada korralik ühis-kodu. Ülikooli parteisekretär L. Roots oskas selle eest hea seista, et linna täitevkomitee eraldas ühiselamuks suhteliselt uue elumaja Näituse (O. Lutsu) tänava ja Taara puiestee nurgal. 1945. a. kevadel asuski selle maja teisele ja kolmandale korrusele elama üle saja üliõpilase, esimeses järjekorras suurest sõjast tulnud mehed. Ka kaks kõrval olevat elumaja lubati ühiselamuteks. Paraku keeldus senine valdaja: neid tühendamast enne võrdväärselt pinna vastusaamist. Vaatamata mitmele autoriteetsele otsusele (kohtuotsus kaasa arvatud) jäidki ülikoolil need majad saamata.

1945. a. alguses kirjutas haldusprorektor G. Rago ühiselamute: «Mõningaid raskusi tekitab veel mööbli, voodikottide ja muu vajaliku elamisvarustuse muretsemine, kuid seda vaid esialgselt. Nii-melt valmistatakse lähemas tulevikus üliõpilaste ühiselamute tarvis uue mööbel arhi-tekt Kuvastu ja rakendus-kunstnik Espe kavandite järgi.» Aeg läks, loodetud mööbel jäi aga valmistamata. Ei saadud ka tavalist massitoodangut ning 1946. a. algul tuli ülikoolil paluda Tallinna Põlutehniliselt Instituudilt laenuks 200 voodit, 130 öökappi, 125 lauda ja paras kogus taburette, et kuidagi sisustada Tartu tudengite ühiskodud.

Sõja peatse lõpu ja läheneva võidu tunnetus sundis aktiivsemalt tegutsema ka neid, kes seni olid jäänud irooniliseks kõrvaltvaatajaks. Üsna sageli oli kõlanud koosolekutel mõtteavaldusi, et kui partei ja nõukogude kord on aidanud ülikooli jalule, küll siis aitavad ka edasi, meie asi on oodata ja puudujääkidele tähelepanu juhtida. Vastukaaluks sellisele hoiakule toonitasid ülikooli kommunistid: oma patriotismi on vaja väljendada eelkõige tegudega. Tabavalt kirjutas selle kohta õppeprorektor H. Haberman: «Mees, kes aknaid klaasib, on enam nõukogude inimene kui kümmene, kes targutavad, miks neid klaasida ei saa.» Ja selliseid «aknaklaasijaid», kes olid valmis lööma käed külge mis tahes tööle, ülikoolis õnneks: jätkus.

HILLAR PALAMETS